

kwamen op uit de richting van de zee die allang geen zee meer is. Donker, dreigend, maar van een majesteitelijke grootsheid hingen ze boven het polderland en de statige hofsteden die er overal verspreid liggen. Geen land is er als ons vaderland, altijd anders, altijd mooi, ook als de regen dagenlang en gestadig neerdruipt. Maar die avond woei de wind weer de wolken uiteen in het Westen en laat licht toefde nog lange tijd aan de horizon. Steeds zijn er ogenblikken waarin de Schepping haar ganse schoonheid ten toon stelt als een wondere verrassing en zegen op onze levenswegen. In de late avond spiegelde zich de stad in de donkere rivier in gloed van licht en kleur en leven. Ik hoop, dat ds. Abbrington, die ik die avond opzocht, welhaast hersteld mag zijn van zijn langdurige krankheid, en weer de schoonheid der aarde en zegen van het leven en Gods goedheid aanschouwen mag.

14 september 1957

EEN GEWONE DOMINEE!

Ik zou nog wat schrijven over mijn tocht naar Zuid-Duitsland, maar heb alweer niet veel tijd meer. En ook niet zoveel lust. Toch blijf ik steeds dankbaar voor deze korte vakantie die ik volop genoten heb. Deels bracht ze vernieuwing van oude indrukken. Het is al bijna dertig jaar geleden dat ik de tocht langs de Rijn maakte. Toen per fiets! En ik heb nu respect gevoeld voor de prestatie van mijn jeugd, en voor de eindeloze afstanden die ik toen kon afleggen. Ik zou er nu zelfs niet meer over prakkizeren! Maar ik heb ook het grote verschil van instelling gevoeld tegenover de dingen van toen en nu. In die jonge jaren was de wereld nog nieuw, en heel dat prachtige Rijnland van een wondere romantiek. Nieuw was 't nu niet meer. En de romantiek is er wel een beetje afgegaan, al was ik blij te ontdekken, dat er toch nog wel iets van overgebleven is op mijn oude dag. En gelukkig was ik, al die oude plaatsen weer te zien, die ik eenmaal zag met al hun verrukkelijke schoonheid in natuur en cultuur.

Langs
de Rijn

Zomer
1929
(19 jaar)

Keulen, met zijn machtige Dom, gespaard als een wonder, in de gruwel der verwoesting, geschonden wel, maar toch wel staande als een levend symbool van het geloof der Middeleeuwen.

De Rijnstroom zelf, met de berggevaarten langs de oevers, de ruïnes der roofridderburchten op de top der bergen, Drachenfels, Stolzenfels en hoe ze meer mogen heten, herinneringen uit een ver en duister verleden en aan vergane glorie van sterke, lang verdwenen geslachten. De fantasie heeft ruime kans hier, en kan ridderromans toveren rondom overblijfselen dier oude burchten, van geweld en heldenmoed, van liefde, roof en moord. En ik denk, dat de mijne 30 jaar geleden daar eens ongebreideld gebruik van gemaakt heeft. Nu, bij 't opzien naar die gestoorde roofnesten op de top der ontoegankelijke bergen waren doorlopend de psalmwoorden in mijn herinnering die wij 's morgens vóór ons vertrek gelezen hadden aan tafel: "Gij zijt doorluchtiger dan de roofbergen..." Psalm 76. De romantiek schijnt in mijn hart dan toch werkelijk plaats te gaan maken voor de stichtelijkheid. Zonder meer kan ik daar niet verrukt over zijn. Maar ik heb mij wel verwonderd, dat de Schrift altijd weer een gepast woord heeft, zelfs voor beschouwers van roofridderbergen...

Maar voorbij Koblenz, daar, waar het landschap wilder, de bergen hoger worden, won de romantiek 't weer van de stichtelijkheid, en geen wonder! Dit is het echte Rijnland, het land der oude sagen die zich gewezen hebben rondom zijn bergen en burchten, die nog zweven in zijn dalen, zich nog hechten in de harten. En de liederen en zangen die de dichters hier zongen, ze zingen nog na in de diepten der ziel, lang vergeten verzen uit de jeugd hervinden hier vorm en metrum en muziek. Daar rijst, in een bocht van de Rijn, de Loreley, waarboven in de avondstond de jonkvrouw zit, die met haar toverlied de schipper lokt in liefde en dood, zoals Heine en Bretan het bezongen hebben in hun weemoedig schone zangen. Daar liggen Bacharach en Bingen, en al die andere oorden uit de oudheid, daar leven de legenden en

herleven de beelden uit het ver verleden, en hernemen vorm en kleur en klank. In mijn jonge jaren heb ik hier een nacht geslapen, aan de oever van de Rijn, op de grond en onder de blote hemel. Ik herinner me hoe ik wakker werd midden in de nacht. De sterren straalden, blauw schemerden de bergen aan de overkant, door de Rijn voer een witte boot, die zich spiegelde met duizend lichten in het donkere water, van het dek klonk muziek en zang. Het was als een sprookje, van een onwerkelijke schoonheid. Zo uit de slaap ontwaakt, leek 't mij of ik was in een andere vreemde wereld. Ik zal die nacht nooit vergeten.

Mijn reisgenoot van die dagen is al heen.

*"Und die sonst mit uns wachten
Die liegen allen tot..."*

Bij Worms zijn we de Rijn weer overgegaan. Worms! Hoeveel herinneringen doet zulk een naam herleven. Twee van mijn reisgenoten van heden zijn predikanten van een gereformeerde kerkformatie van de zoveelste graad. Zij dachten natuurlijk aan Luther en de Rijksdag, en "hier sta ik, ik kan niet anders..." Maar mijn gedachten gingen naar een grijs verleden nog, naar Siegfried en de draak die hij versloeg, naar de koningen die hier zaten in de slotburch, Günther, Gernacht, Giselher, naar de wraak van hun zuster Kriemhilde op Hagen van Tronje die Siegfried doodde, naar al de taferelen uit de Nibelungen sage... Heidelberg. En mijn collega's spraken over Frederik de Vrome, en Ursinus en Olevianus en de catechismus. Ik dacht aan andere dingen, aan Goethe, aan de tijd der Duitse romantiek.

*"Alt Heidelberg, du feine,
Du Stadt an Ehren Reich
Am Neckar und ans Rheine,
Kein andere kommt der Gleich."*

Maar ik ben ook maar een gewone dominee uit de grote kerk. Het wordt tijd dat ik er uitschei!

1. NAAR HET NECKARDAL

Neckargemünd, 10 juli 1967.

Deze week doorgebracht in het Neckardal, in de buurt van Heidelberg. De nazaten van Maarten Tromp, de Hollandse zeeheld, hadden de pastorie bezet, en zelf heb ik mij hierheen teruggetrokken. Mijn gastvrouw is de dochter van vrienden uit mijn geboorteplaats. Ik heb aan haar wieg gestaan, haar op zien groeien, haar gevolgd op haar wegen door het leven, zij het ook van uit de verte, want zij heeft, behalve in Holland en in Duitsland, ook in Frankrijk en Amerika gewoond. Het was mij een vreugde haar hier te kunnen bezoeken en de band te vernieuwen, die mij bindt aan haar en haar familie, de levenden en de doden.

Vrijdag ben ik hier gekomen na een lange, warme treinreis. Het was voor mij geen onbekende route. Ik heb de tocht langs de Rijn in Duitsland vaker gemaakt, per trein, per auto, en in mijn jonge jaren zelfs een keer op de fiets! Maar nooit zal ze mij vervelen, vooral het traject van Bonn tot Bingen, vlak langs de rivier. Ik ben wel hard op weg het laatste restje jeugdige romantiek te verliezen, maar hier komt het toch altijd nog weer boven, bij het uitzicht op de bergen, die oprijzen boven het water van de Rijn, de groene hellingen, de diepe dalen, de oude stadjes, de ruïnes van burchten, de verstoorde nesten van roofridders uit overoude tijden, waarvan alleen de afgebroken muren en torens zijn bewaard gebleven. Dan wordt, bij het gezicht daarvan, de herinnering weer levend aan de sagen en legenden, die ermee verbonden zijn, en aan zoveel liederen, die ik in mijn jeugd geleerd heb en wel nooit zal vergeten: van Heine en Brentano en andere Duitse dichters uit vroeger en later tijd. Zo is het bij de Loreley, van wier top de schoonste jonkvrouw de voorbijvarende schippers verlost met haar betoverend zingen, zodat zijn scheepje te pletter slaat tegen de rotsen. En bij de Muizentoren met zijn sombere histories. En bij Worms met zijn oeroude sagen van de Nevelingen, van Siegfried en Kriemhilde, van de koningen en Hagen von Tronje en de schat der Nibelungen, die voor altijd verzonken ligt in de wateren van de Rijn, van wraak en vuur en bloed. Ik heb dit alles in mijn jeugd zo diep doorleefd, en op deze reis keert het alles weer terug, en maakt het de vreugde om het verrukkelijke landschap te dieper.

Mijn gastvrouw wachtte mij op het station in Heidelberg met haar beide zoontjes (3 en 5) op, en wij reden direct naar haar huis, enkele kilometers buiten de stad. Duitsland is toch een wonderlijk mooi land, overal, maar

hier bijzonder. Niet alleen de natuur! Hier, in Heidelberg en de steden langs de Rijn en de Neckar is het verleden op verrassende wijze bewaard gebleven. Straten en gevels zijn nog geheel als eeuwen geleden. alles wat in Holland met geweld weg moet, is hier bewaard, en wat nieuw is past zich aan bij het landschap en de omgeving, een vreugde voor oog en hart. Ik zit hier in de tuin van het vriendenhuis op een van de mooiste plekjes, aan de voet van een beboste berghelling. Hoog en duister staat het woud tegen de avondhemel. Het is een oord van vrede en rust, een heerlijke plaats om tot zichzelf te komen. De avond valt wat vroeger dan bij ons, omdat het bos en de bergen het dal in het duister zetten.

Ik ga mij niet weer schuldig maken aan een lange reisbeschrijving, want ik weet, dat er niets ter wereld zó vervelend is voor lezers of hoorders, vooral als het gaat over landen of plaatsen waar ze zelf niet geweest zijn. Maar ik wil toch nog iets zeggen over het weekind die ik had in het Neckardal. Het zijn gelukkige dagen geweest! Mijn tijd heb ik verdeeld tussen Neckargemünd en Heidelberg. Mijn gastvrouw bracht mij waar ik wezen wilde, en ik heb in die enkele dagen veel kunnen zien en veel kunnen doen.

Mijn eerste gang is geweest naar de ruïne van het kasteel in Heidelberg, waar de graven van keurvorsten van de Paltz hun residentie hebben gehad. Natuurlijk was ik daarbij bijzonder geïnteresseerd, omdat het kerkelijk leven van ons vaderland er zo onmiddellijk bij betrokken is geweest, vooral door de Catechismus, die hier is opgesteld door Zacharias Ursinus en Caspar Olevianus op last van Keurvorst Frederik, die de bijnaam heeft gedragen van „de Vrome” en aan wie wij middellijk het leerboek onzer vadersen te danken hebben. Ook zijn doorluchte nazaat, en prachtlievende maar ongelukkige koning van Bohemen, de „Winterkoning”, heeft er geresideerd, voor hij vluchten moest naar Nederland en daarbij behalve zijn kroon ook zijn keurvorstelijke waardigheid verloor. Het kasteel ligt hoog boven de stad, indrukwekkend en vorstelijk, ook nu nog, nu het verwoest is, en alleen de resten zijn overgebleven. Eeuw na eeuw is er aan gebouwd. Steeds nieuwe geslachten van graven en keurvorsten hebben hun bijdrage geleverd, tot het na een brand van dagen, als gevolg van blikseminslag, voor een groot deel vernietigd is. Lang heb ik rondgedwaald door de binnenplaatsen, de zalen en gangen en kelders die zijn overgebleven, en die herinneren aan vergane glorie uit een tijd, toen vorsten en vorstinnen en ridders en edelvrouwen kleur en leven bijzetten aan de nu verstilde gebouwen, en de vrome keurvorst hier beraadslaagde met zijn hoftheologen over de dwalingen van de Roomse en de Lutherse kerk en de leer der Reformatie vaststelde in dat boekje, dat vandaag nog behoort tot één van de steunpilaren van de Hervormde Kerk in ons Vaderland. Ook de slotkapel is er nog, waar de leer der Reformatie is gepredikt, evenals de wijnkelders

waar vaten met een inhoud van 20.000 liter en meer verraden, dat de vrome keurvorsten ook niet helemaal afkerig waren van de geneuchten van het vlees.

Afdalend door de parken en tuinen werd ik opnieuw getroffen door de bijzondere ligging van het kasteel, en vooral door het verrukkelijk uitzicht over de stad en de rivier. Heidelberg is wel één van de mooiste stadjes, die ik ken, verrukkelijk gelegen ter weerszijden van de Neckar met een weelde van oude gebouwen en huizen en torens en bruggen.

2. SFEREN VAN VREDE

*„Alt Heidelberg, du feine,
Du Stadt an Ehren reich,
Am Neckar und am Rheine,
Kein Anderer kommt dir gleich.”*

De zondag heb ik zoveel mogelijk in het vriendenhuis doorgebracht, behalve dan, dat ik 3 maal ter kerke geweest ben, naar mijn gewoonte. De avond tevoren had ik trouwens al de weeksluiting bijgewoond in de Evangelische kerk van Neckargemünd, een korte en sobere dienst, waar toch echt veel van uitging. De geliefde lezer weet, dat ik in het buitenland een groot oecumenisch hart heb, en aangezien ik de Kerk altijd bemind en verheven heb als het hoogste mijner blijdschap, loop ik elke kerk binnen, die maar open staat, ook al wordt er volgens Ursinus en Olevianus een vervloekte afgoderij bedreven, hetzij in de vorm van transsubstantie of van consubstantie.

Bij de consubstantialisten, in de mooie Evangelische kerk van Neckargemünd, preekte die zondagmorgen een dominee van achter het ijzeren gordijn. Hij zag er ernstig en bedroefd uit, en de boodschap, die hij overbracht van de gemeenten onder het kruis, was van dezelfde aard. De gemeente aan deze zijde mochten hun vrijheid wel waarderen inplaats van die te misbruiken voor het vlees. Zij zullen er wel geen oog voor hebben éér het te laat is! Bij de transsubstantialisten is het niet veel beter, al is de zondagse kerkgang wel trouwer. De heiliging van de rustdag heeft in Duitsland ook bij volgelingen van Luther, nooit op een hoog peil gestaan, een vervlakkings van het kerkelijk en geestelijke leven is daarvan noodzakelijk het gevolg.

In de schemeravond ben ik het bos ingewandeld, achter het vriendenhuis. Het was er zo stil en zo mooi en ik ben maar verder en verder gedwaald. Er was niemand te zien. Alleen een groep Hollandse jongens en meisjes trok zingend voorbij. Er zijn zoveel Nederlanders in Duitsland in deze

zomerdagen, en overal zijn hun kampen met kleurige tenten. Zelf had ik het voorrecht van een gastvrij huis, waarheen ik, na iedere vermoeiende dag, terug kon keren.

Mijn verblijf in het Neckardal heeft maar kort geduurd, en toch, nu ik weer hier ben, mag ik er met grote blijdschap op terugzien, en nog vaak denk ik terug aan dat vriendelijke huis aan de bergrand in dat vredige dal. Het is geen wonder, dat mijn gastvrouw er tegenopziet weer te moeten vertrekken, als haar man zal worden overgeplaatst. Ook voor de kinderen lijkt het me allemaal erg ingewikkeld. In Frankrijk hoorden ze Frans spreken, in Duitsland is het Duits, hun vader spreekt Engels, hun moeder Nederlands en daarbij Engels, Frans en Duits, al naar de gelegenheid het met zich meebrengt. Het moet allemaal wel heel verbijsterend zijn voor die kleine hersenen. Zelf houden ze zich aan het Engels, want ze zijn tenslotte Amerikanen, en dat is maar het beste ook!

De dagen zijn er snel voorbij gegaan. Er was alleen tijd voor kleinere tochten, maar je hoeft er niet ver te gaan om de mooiste plekjes te vinden. We zijn door het heerlijke Odenwald gegaan, en hebben er de bergen en bossen gezien, de bronnen en de beekjes, de kleine dorpen en de oude stadjes. Ik ben er gelukkig geweest. Het is er zo mooi en vredig, dat het onrustigste hart er tot rust komt.

We zijn door Heidelberg gegaan, door de oude straten met zoveel herinneringen aan Goethe en von Eichendorff, aan de vrome keurvorst en zijn geslacht en aan Adolf Hitler. We hebben gewandeld in de Philosophen-Allée, want ik wilde de Eichendorff-Anlage bezoeken. Het was voor mij een soort pelgrimage. Van de vele Duitse dichters, die ik in mijn jeugd heb bewonderd en liefgehad was Joseph von Eichendorff niet één van de minste. Hij is o.a. de dichter van het lied: „Das ist der Tag des Herrn ” dat het Oener zangkoor vroeger zo aandoenlijk zingen kon. Ik weet niet of de Duitse jeugd hem nog waarderen kan, maar er is nauwelijks een dichter, wiens liederen ik in vroeger en later tijd zo heb kunnen navoelen als de zijne. Veel van zijn verzen, die ik in mijn jeugd geleerd heb, kwamen weer bij mij boven vanaf het ogenblik, dat ik ontdekte, dat er een herinneringssteen voor hem was opgericht ter gedachtenis aan het feit, dat hij in Heidelberg gestudeerd heeft, en ik heb niet kunnen rusten, eer ik er geweest ben. Je kon er enkel te voet komen. De allée is steil en smal, en wij moesten de auto achterlaten en verder lopen. Het is de mooiste laan die ik ooit gezien heb. Prachtige landhuizen, verrukkelijke tuinen, oude, met klimop begroeide muren waarachter je het mooiste park vermoeden kon.

Het was voor mij een heerlijke wandeling, maar mijn gastvrouw en de

kinderen moesten het al gauw opgeven en bleven achter. Zelf ben ik alleen verder gegaan, tot ik op een stil schaduwplekje, hoog boven de stad en de rivier, het „Denkmal” vond. Ik heb er enkele ogenblikken gestaan, denkende aan die dichter, aan wie ik zoveel te danken heb in vroeger en later jaren, en wiens liederen altijd in mijn leven zullen nazingen, tot in mijn laatste jaren toe.

En in de avond ging ik steeds alléén door de straten van het stadje waar ik logeerde, en had er de beste uren van de dag. Dan keek ik op naar de oude gevels met de gesloten vensters, naar de torens van de Evangelische en Katholieke Kirche,, en verder en hoger naar de avonddonkere bergtoppen aan de overzijde van de rivier, en luisterde stil naar de nachteluiden. En in de morgen lag het dal weer fris en groen en straalde de zon achter de bergen en trachtte de wolken, die hingen om de kruinen, te verdrijven: de aloude strijd van het licht met de nevelingen.

Steeds weer, in stille ogenblikken, komt het beeld van dit dal mij voor de geest, en het zal een bezit in mijn verder leven blijven, dat niemand mij meer kan afnemen.

wijze, al weet ik, dat ik aan geen ding mijn hart moet hechten. Ik heb getracht te spreken over het vreemdelingsleven van Gods volk op aarde. Er zijn dagen, waarin je het zelf diep moet inleven en de onvolmaaktheid van alles van de aarde gewaar wordt, ook van je eigen werk. Op één van de grafstenen las ik de woorden: "Wie hier bedrukt met tranen zaait, zal juichen als hij vruchten maait". Het gaf mij even moed en ik hoop, dat de boodschap, die ik brengen mocht aan het graf, niet helemaal onvruchtbaar is geweest voor de familie en de meelevenen. Er stonden meerdere officieren in indrukwekkende uniformen. Ik dacht: Wat zullen die er wel van vinden? En ik voelde me erg nietig in mijn zwarte pakje en afgetrapte schoenen. Maar ze kwamen mij toch allemaal de hand drukken, en het deed me werkelijk nog goed ook. Een overste vroeg zelfs: Bent u familie van generaal Doornbal? Ik rolde uit de lucht van pure verbazing. Natuurlijk had ik graag gezegd, dat het m'n broer of m'n volle neef was. Maar ik kon alleen maar zeggen: "Nooit van gehoord." Ik heb niet zulke hoogwaardigheidsbekleders in m'n familie. Het doet er ook niet toe. En ik wil me toch maar het liefst thuisvoelen bij dit eenvoudige volk van de Veluwe, en, als ik het voor het zeggen heb, mij verbonden voelen met 't vreemdelingsvolk op aarde, hier en overal. En dan zeg ik met mijn vriend de Redelijkheid, dat ik nooit in staat geweest ben het buiten mijn hart te houden. Ook niet en juist niet de meest afgekeurde ervan. Een paar van die wonderlijke pelgrims heb ik er die dag nog ontmoet, als ik mij niet vergis.

Maar daarover kan en mag ik hier niet schrijven.

29 september 1962

OP DE BOEKENBEURS IN FRANKFORT

Zaterdagmorgen ben ik teruggekomen van de internationale boekenbeurs in Frankfort a.d. Main. Hoe ter wereld ik het in mijn hoofd gekregen heb daar naar toe te willen, zou ik met

geen mogelijkheid kunnen zeggen. Maar ik wou het graag, en als je iets graag wilt, gebeurt het meestal ook nog wel een keer. Natuurlijk zou ik nooit de moed hebben kunnen opbrengen er op mijn eentje heen te reizen, maar mijn goede vriend Boer uit Epe, die erheen moest als directeur van de uitgeverij Hooijberg, was zo goed mij mee te nemen. Zo ben ik er gekomen, de heenreis per auto. Het was een lange maar vlugge reis, helemaal langs de grote autobanen. Aanvankelijk was ik daardoor wel een beetje teleurgesteld, want ik had gehoopt op een mooie tocht langs de Rijn, waar ik nooit genoeg van krijgen zal. Nu raade het langs de wegen in het grote wereldverkeer, doorgaans met een snelheid van 120, behalve waar de weg was opgebroken en dat was op meer dan één plaats het geval. Je ziet dan niet zoveel van het land en zit soms met het hart in je keel, als het wat erg vlug gaat. Maar terug is het toch goed gekomen en heb ik m'n zin geheel en al gekregen. Ik wil daarmee niet zeggen, dat de heenreis niet goed was. De weg naar het Zuiden gaat door het Zevengebergte en de Taunus, en het is daar werkelijk bijzonder mooi. De bergen droegen vrede die morgen. Er was een lichte najaarsnevel en heel het bergland lag in een blauwachtige glans. Wij reden door het Neandertal, daar, waar zo'n beetje de bakermat moet zijn van de West-Europese mensheid volgens de stand van de wetenschap van gisteren en eergisteren. Door het lezen van het boek van Teilhard de Chardin, waar zoveel opwindend over geweest is en dat kort geleden door het heilig officie in Rome veroordeeld is, wist ik alles af van het leven van onze voorvaderen van voor tien- of twintig - of zestigduizend jaar geleden, en kon ze bijna voor mij zien, bezig elkaar met knotsen de hersenen in te slaan, levend van rauw vlees en gehuld in berevellen. En ik kon aan een zekere nostalgie (dat is een soort van heimwee) niet helemaal ontkomen, al heb ik mij maar getroost met heel de weg over mijn maag vol te stoppen met boterhammen, koekjes, chocolade, appels, bananen, eieren en veel andere etenswaardigheden meer. We leven als nazaten van de eerste Neandertalers wel heel ver van de gewoonten van

onze voorouders af, en ik heb mij toch even afgevraagd wat hun gewaarwordingen zouden zijn, als ze hun ogen nog eens even zouden kunnen opendoen en hun nageslacht voorbij zagen suizen in hun glimmende wagens langs de snelwegen. Maar je hebt geen tijd om je lang met dat soort van mijmeringen bezig te houden, en lang voor ik het gedacht had, waren we in Frankfort.

Het is een miljoenenstad, vooral na de oorlog geweldig opgekoemen, mede door de splitsing van Berlijn. Er is zo'n beetje het hele jaar door jaarbeurs, dan van dit en dan van dat en de hele wereld dromt er samen. Er is een krankzinnig verkeer en er wordt koortsachtig gebouwd. Vlak bij het hotel waar wij logeerden was een nieuw in aanbouw, wolkenkrabberig hoog, met maar liefst 1200 logeerkamers, want er komt een internationaal oliecongres en dan komen natuurlijk alle oliemagnaten en sjeiks met olievelen, compleet met gevolg, naar Frankfort, en die zullen er wel het nodige te verteren hebben. Zo is Frankfort de meest krankjoreme stad die ik heb meegemaakt. Er zijn hemelhoge kantoren van wisselaren en vlak erbij de tenten der ijdelheid. Het is bepaald een bevoorrechte plaats want de categorie der tollaren-en-consorten, die de christelijke gemeente zal voorgaan in het Koninkrijk, moet er wel verbijsterend groot zijn. Het leven gaat er minstens vier-en-twintig uur per dag door, en je kunt er je centen wel kwijt, als je wilt. Vooral bij avond lijkt het veel op een Amerikaanse stad met al z'n lichtreclames en dure auto's. De herrie is er alleen nog veel groter en een onafgebroken stroom van lawaai rijst dag en nacht uit de straten op. Ons hotel lag nog op een stil plein met oude kastanjebomen en het was het meest deftige en uitgestreken geval dat je je in kunt denken. Maar als je per ongeluk vergat het raam van je slaapkamer dicht te doen, sliep je geen minuut van de hele nacht. Die paar dagen in Frankfort hebben heel wat van mijn krachten en zenuwen gevegd, en ik weet niet waar ik ben, nu ik onder de veilige beslotenheid van het ouderlijke dak ben weergekeerd en weer stil thuis mag zijn.

Ook de boekenbeurs zelf was overweldigend in ieder opzicht. Het is eigenlijk een grote tentoonstelling waar alle landen vertegenwoordigd zijn en de uitgevers proberen zaken te doen. Eindeloos rijen zich de hallen en zalen aaneen en het is voor een boekenvriend een belevens zoveel werken te zien uitgestald. Het zijn boeken in alle talen en je hoort er ook alle talen spreken. Boeken uit Duitsland, België, Nederland, Italië, Spanje, Rusland, China, Japan, India, Israël, Amerika en ga maar zo door. Literaire, artistieke, wetenschappelijke boeken. Boeken op elk gebied. De prachtigste kunstwerken vol verrukkelijke platen en reproducties en de droogste verhandelingen. Je komt er niet uitgekeken. Ik heb er vele uren doorgebracht en kon er niet van weggkomen. Er is wel niets ter wereld zo vermoeiend als rondtrentelen in musea en op tentoonstellingen, maar ik was ditmaal onvermoeibaar, al voel ik nu, na drie dagen, nog pijn in de spieren. Het deed mijn oude hart ook goed, dat van de 50 best verzorgde Nederlandse boeken uit 1961 er 5 gedrukt waren in Epe, en dat er 2 bij waren van mijn overleden vriend Achterberg.

Ik zal mijn lezers niet vermoeien met een uitvoeriger beschrijving van deze tentoonstelling en evenmin van de stad. Heel veel heb ik er trouwens niet van gezien en ik heb ook maar weinig mensen gesproken. En ik ben ook zeker voor niet één mens tot een zegen geweest. Toch was ik juist op dit punt hoopvol op pad gegaan. De laatste tijd leefde ik sterk bij de gedachte, dat Abrahams zaad geroepen is een zegen te zijn voor alle volken der aarde, en ik vond mijn leven bijzonder onvruchtbaar. Vlak voor ik vertrok zag ik ergens op het huisbezoek een oorwurm eindeloos rondlopen in de kleinste mogelijke cirkel. Het beest had bepaald de een of andere organische afwijking en was niet meer in staat zijn ban te breken. Het was me een griezelig beeld van mijn aards bestaan, en ik hoopte dat deze korte vakantie verandering zou brengen, maar de roeping van het zaad Abrahams heb ik heel dat internationale gezelschap in Frankfort niet kunnen volbrengen. Integendeel, ik ben juist meermalen beschamend aan mijn onvermogen herinnerd. Ik wenste een

zakenman, met wie ik aan tafel zat toe, dat hij die dag succes mocht hebben, en ik voegde er zelfs bij, dat ik hoopte, dat hij rijk zou worden. Waarom ik dat laatste erbij zei, weet ik niet, waarschijnlijk, omdat ik vermoedde dat hij het niet was. Hij keek mij aan en zei, dat hij niet wist, dat het geluk bestaat in rijk te zijn, want dat het enige, dat werkelijk de moeite waard is, bestaat in: "Het Koninkrijk Gods is binnen ulieden".

Zo ben ik nog enkele malen op mijn nummer gezet, en dat is zo ongeveer het enige dat ik in Frankfurt aan geestelijks heb doorleefd.

Zaterdagmorgen, in de vroege, ben ik alleen per trein vertrokken, want ik wilde er de zondag niet overblijven. Het was een heel mooie en heel dure trein. Ditmaal ging het werkelijk langs de Rijn en ik had een goede thuisreis. De spoorlijn ligt juist in het mooiste gedeelte vlak langs de rivier, en al was het niet de eerste keer dat ik deze tocht maakte, ze wekt toch altijd weer bijzondere gewaarwordingen, vooral in de buurt van Bingen en Coblenz waar de Rijn zich windt door de bergen heen en overal het mooiste natuurschoon biedt. Daarbij komt de romantiek, waar deze omgeving zo rijk aan is. Oude sagen en zangen komen dan weer in de herinnering, de liederen uit de jeugdjaren, die je nooit meer vergeet.

"Zu Bacharach, am Rheine,

Wohnt eine Zauberin,

Die war so schön und feine,

Und riss viel Herzen hin,

Und machte viel zu schanden

Der Männer rings umher,

Aus ihre Liebesbanden

War keine Rettung mehr..." enzovoort

Daar is verder op de Loreleitoren, een middeleeuws slot, prachtig gelegen op een klein eiland, midden in de rivier, waar de sage zich meester van gemaakt heeft.

En dan natuurlijk de Lorelei, de steile rots, waar zoveel schippers hun scheepje tegen te pletter gevaren hebben, angelokt door het zingen van de schönste Jungfrau, die daar boven in de avond haar gouden haar zit te kammen met een gouden kam en de harten betovert door de melodie van haar lied.

Nu lagen de bergen in de vroege morgen in een lichte najaarsnevel, en ik was niet minder betoverd, al ben ik toch de gevaarlijke plekken heelhuids voorbij gekomen.

Maar ik moet eindigen. Ik heb dit voor een groot deel in de trein geschreven en ik ben er bijna. Straks is er geen tijd meer waar schijnlijk. Ik kom nu van mijn ouderlijk huis vandaan en de vrede en rust van de laatste dagen hebben het evenwicht in mijn gemoed voor een ogenblik hersteld. We zoeken het zover, en dan blijkt het mooiste zo vlak bij. Maar misschien is het eerste nodig om het andere weer te kunnen waarderen.

27 oktober 1962

UPS EN DOWNS

De najaarsdagen zijn nu van een diepe en stille schoonheid en vrede. De bloemen bloeien paars en rood en geel in de tuinen, de bladeren kleuren langzaam al is het wel later dan andere jaren in verband met het zachte weer, de vruchtbomen zijn al bijna kaal. De Oener "Kermis" is achter de rug, de jaarlijkse veemarkt, die al kleiner wordt, en dit is tegelijk het teken, dat het tijd begint te worden de tuin leeg te halen, omdat dan de nachtvorsten beginnen. De vruchten worden geplukt en ingezameld. Het is een rijke tijd voor wie er oog en hart voor heeft.

Maar zo rustig en vol vrede als de natuur is, is het hart niet altijd. Het kan ermee in smartelijke tegenstelling zijn. Als het innerlijk verscheurd is, kan er geen harmonie zijn met wat buiten is. Er kunnen zelfs dagen zijn, dat de schoonheid van die natuur ons pijn doet en ons leed verzwaaert. Een dichter schreef in die gesteldheid: